

A mélypont ragyogása az ökológiai válság sodrában

Napjainkat világméretű válság hatja át. Az ökológiai krízis csupán ezek egyik – talán nem is a leglényegesebb – válfaja, inkább azt mondhatnók, hogy ez áll az érdeklődés homlokterében, napjainkban éppen ez van soron, s az erről való beszéd segít elleplezni a globális válság kísértetét. „A krízis az ember társadalmi, szellemi életének zavarossá, illetve problematikussá vált struktúrája, illetve egész struktúrarendje. Tárgyi oldalról a megoldhatatlansági jelleg, alanyi oldalról a krízis-tudat jellemzi lényegesen” – írja Hamvas Béla. (1)

Az élet minden területét átható válság óhatatlanul a rémisztő apokaliptikus világkép képzetét kelti korunk emberében, s ez elsősorban talajvesztéséből, pluralizmusnak feltüntetett teljes értékrendjének, a konzervatív morálnak leértékeléséből, végső fokon nihilizmusából fakad. Persze válság mindig volt, sőt mi több, minden kornak megvolt a maga válság-piramisa, melynek csúcsát valamilyen megoldhatatlannak tűnő krízisjelenség alkotta; politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális – az elmúlt évtizedekben tudományos-technikai – válság, mindenkor azt a téves elgondolást sugallva, hogy ennek megoldása meghozza a végső üdvöt és helyreáll a rend uralma, amely után évezredek óta áhítozott az emberiség.

Korunk zavaros válságjelenségeit – élén az ökológiai válsággal (melyet sokszor kritikátlanul a környezetszennyezéssel azonosítanak) – az elmúlt évszázad vetette felszínre, de tudatos felismerése talán *Oswald Spengler*től eredeztethető, aki *A nyugat alkonya* című művében a kultúra összeomlását – a biológiából átvett keletkezés-fejlődés-pusztulás analógiájára – bizonyos előjelekre hivatkozva jósolja meg. (2) Ám ha előfeltevéstünk alapján a válság olyan világjelenség, amely végighúzódik az emberiség történelmében, akkor jogos a kérdés, hogy miért csak a mi korunk terhes ennek a válságtudatnak – és tudományának, a krizeológiának – a felismerésétől. Ennek oka kizárólag a hatalom átstrukturálódásában keresendő: „A középkorban a hatalmi rendszer alapja a vallás volt, az újkorban a hatalmi rendszer alapja a tudomány.” (3) A tudomány pedig a *nietzschei Wille zur Macht* elv értelmében hatalommá vált, túlnőtt önmagán, s a 20. század kezdetén a fizika látványos előretérése, a szellem látszólagos korlátlan uralma az anyag felett a sötétség hatalmait szabadította fel, amelyek az atombomba bevetésében triumfáltak. Hamvas Béla azonban még nem sejtette, hogy ma már nem a tudomány az alap, a kor túlnőtt az egyre inkább kimerülő és céljavesztett, dezintegrálódott tudományon, s ma a hatalmi rendszer fundamentuma az információ, a mesterséges intelligenciák kultusza. De voltaképpen mindegy, hogy a vallási bázist milyen más mitikus-tudományos vagy egyéb talapzattal helyettesítik, felmerül a krízis árnya, amelyet vallási alapon le lehet vezetni, de erre sem a tudomány, sem az informatika, sem másmilyen hatalmi építmény nem képes: „A civilizációk és kultúrák mindig akkor virágoztak, amikor a civilizatorikus alapot beborította a vallási panteon vagy az egy Istenbe vetett hit összefüg-

gő szellemi horizontja, s a hanyatlás mindig egybeesett a legmagasabb rendű Végtelen támpontjainak megfakulásával, a vallási szimbólumok kiüresedésével.”(4) S ez a vélemény egybecseng Hamvas Béla megállapításával, aki a mai krízis természetét abban jelelte meg, hogy „vallásos”.(5) Vagyis minden kisebb, egyedi – pl. ökológiai – krízis, vagy az emberiséget napjainkban átható globális *világválság* mélyén egy etikai-morális válság húzódik meg, melynek gyökere az elmaterializálódott ember teológiai – és ennek folytán – egzisztenciális talajvesztése. S ha végigtekintünk az emberiség történelmén, azt tapasztaljuk, hogy minden vallásos korban – az antikvitástól kezdve a 19. századig – a krízisjelenségek az eleven lelkiismeret szavától vezérelve mindig kezelhetők voltak. Vagyis nem valami „válságmentességről” volt szó, hanem a teológiai alapon nyugvó morális követelmények teljesítése folytán helyreállítható, helyreálló rendről.

A katasztrófa kezdete a felvilágosodás idejére tehető. A reformáció csak a korrupt klérus ellen irányult, de sajnos az Egyház egyetemessége esett el ebben a harcban, míg a klérus uralma megmaradt. A vallásos érzület ellenben nem halt ki, sőt – a reformáció futótűzserű terjedésével egyfelől, a katolikus egyház újraszerveződését célzó Tridentinummal másfelől – a tömegek igazi áhítata még fokozódott is. A felvilágosodás azonban már nem az Egyházat támadta, hanem Isten létét vonta kétségbe; először csak megkérdőjelezte, majd kifejezetten tagadta, és harca végül kiteljesedett a *Marxék* által oly forradalmi-nak és tudományosnak kikiáltott dialektikus materializmusban. Ezt már csak betetőzte az Isten haláláról szóló nietzschei vízió és az ember örök istenné válásának felelevenítése: „Ha volnának istenek, miképpen viselném el, hogy én ne legyek isten! Tehát nincsenek istenek.”(6) Ennek a filozófiának kudarcát tragikusan példázta a két nagy háború világegése és a diktatúrák „fortélyos félelem igazgatta” rémuralma. Az atomkor által beköszöntő technikai fejlődés azután teljesen hatalmába kerítette a mindenből kiábrándult és nihilizmusba süllyedt embert, s ekkor hangzott el *Martin Heidegger* drámai figyelmeztetése: „Már csak egy Isten menthet meg bennünket”, „s az rejlik e megfogalmazás mögött, hogy a világ egyre újabb és újabb átalakításának, uralma alá hajtásának terveit szövő, a technika abszolútizálásának eufóriájától megrészegült emberiséget egyre kevésbé látta alkalmasnak arra, hogy megbirkózzon saját világának technikájával, és hogy megtalálja a technológiai világnak megfelelő közösségi-társadalmi formát”.(7)

Annak érdekében, hogy e krízishelyzet gyökerét feltárjuk, s egyben megeljük a kigázolás lehetőségét, vissza kell nyúlnunk a bibliai teremtéstörténehez, melynek – akaratlan vagy szándékos – félreértelmezéséből fakadt fel nemcsak az ökológiai, hanem korunk társadalmi-gazdasági és tudományos-technikai válsága is. S ennek oka, hogy a *Bibliából* kiolvasható isteni üzenet oly gazdag, hogy a „félrehallás” következtében látszólag ellentétes értelmezésekre is lehetőséget ad, másfelől „a létezésről szóló hiteles információ a szentkönyvekben megvan, de nincs realizálva”.(8) A *Genesis* könyvében két teremtés-elbeszélést találunk. Az első (Gen 1,1-2,4a) az ún. P (=papi) elbeszélés – keletkezését tekintve mintegy fél évezreddel fiatalabb testvérénél –, melyet hatnapos ciklusai révén „hexaémeron”-nak, azaz hatnapos teremtéstörténetnek is neveznek. A másik, mely az édenkertről szóló elbeszéléssel indul (Gen 2,4b-25), nemcsak hagyománytörténetileg, hanem felfogásában, emberképében és az „uralom”, a *dominium terrae* vonatkozásában is eltér a teológiai magaslatocon járó P-elbeszéléstől. Gyökerei mélyebben nyúlnak a népi hagyományba, s elnevezését (nem valami szellemdús gondolat folytán) a benne szereplő JHVH istennévről nyerte: J (=jahvista). A Gen 1,25 olvasata szerint a Teremtő átadja a teremtett világ – ma úgy mondanánk: a kozmosz – feletti uralmat a maga képére és hasonlatosságára alkotott embernek, aki nem „Isten”, hanem csak képmás, és bár tökéletes a maga mivoltában, istenképiségében, mégis – a visszavételezés (cälám + d^emút) révén – csupán csak hasonló Alkotójához. Az uralom átadása – helyes értelmezés szerint – az ember beiktatása „helytartói” szerepébe; feladata, hogy humanizálja a rábízott teremtményi világot. „Ahogyan Isten öröködik az idő, a történelem és a kozmosz rendje fe-

lett, akként kell az ő képmásának uralma alá vonni a földet Isten képviselőjében, Isten szeretetével... Az ember tehát Isten megbízottja, Isten uraságának megjelenítője, nem szolga, hanem kiválasztott.”(9) Az ember bár korlátlan uralmat kapott, ez nem jogosítja fel őt pusztításra és rombolásra. Ez a gondolat talán még kifejezettebb a J elbeszélésben (Gen 2, 15): „Az Úristen vette az embert és Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze”, ami expressis verbis adja meg a helytartói szerep gyakorlását, az oltalmazó szeretet jegyében gyakorolt uralmat. Jóllehet az ember visszaélt ezzel az isteni adománnyal, a Teremtő nem vonta vissza ígését, nem fosztotta meg az embert isteni teljességből fakadó adományaitól – par excellence a szabad akarattól –, de súlyos felelősséget rótt rá, a számonkérés terhét: vajon emberarcúvá formálja-e a világot, vagy egy, a planetáris halál felé haladó bolygót hagy maga után, amely kivérzett az ember rémuralma következtében.

„Sok választása az évszázad végéig nincs az embernek. Vagy új szívhez és értelemhez jut és így virágoskertté válik a világ, vagy elpusztítja önmagát... Vagy a szelídek öröklük a Földet, vagy nem lesz örökség” (F. Baade).(10)

Az ember végül valahol, valamikor elvétette a lépést. Az újkorban kibontakozó tudományeszmény először a kísérletező módszer egyeduralmának igényét vetette fel, s a középkor filozofikus-spekulatív ismeretszerzésének eszményét a metrizálás-matematizálás váltotta fel. (A természet könyve „scritta in lingua matematica”, a matematika nyelvén íródott.) Bekövetkezett a teológia detronizációja, s ez szülte azután az ipari forradalom és a gazdasági fellendülés folyamatában azt a hamis tudatot, hogy az ember korlátlan úr a természet felett, s bár lépten-nyomon megtapasztalta végességét, kontingenciáját és istenre-utaltságát, saját elméjének eredményei annyira elbűvölték, hogy nemcsak a pusztítás és irtás rémét sikerült ellepleznie, hanem úgy érezte, hogy évszázados álma végre valóra válik: önerejéből Istenné koronázhatja magát. Ez a hamis eufórikus hangulat – melyet a felvilágosodás hívei és a nyomában kibontakozó ateista gondolkodók és gondolatrendszerek

*„Sok választása az évszázad végéig nincs az embernek. Vagy új szívhez és értelemhez jut és így virágoskertté válik a világ, vagy elpusztítja önmagát... Vagy a szelídek öröklük a Földet, vagy nem lesz örökség”
(F. Baade).*

– hamar szertefoszlott; nemcsak az istenné válás örök vágya omlott össze, hanem az emberi szellembe vetett bizalom is megingott. A gazdasági válságok, a két világháború világégése, a diktatórikus rendszerek meghozták a teljes kiábrándulást. A tudóstårsadalom természetesen ádázul védelmezte a hitelét vesztett tudomány megtépzott babékoszorúját, a tudományos-technikai forradalom, a civilizáció fejlődése, az élet kényelmesebbé válása és a fogyasztói társadalom gazdasági sikerei hamar elfeledték a múlt sebeit, hogy azután újult erővel feltörjön a krízis: végveszélyben van életterünk, kifosztottuk az emberre bízott és az emberi szellem által fénybe vont bolygónkat.

Ezzel kapcsolatban szeretnék hivatkozni egy nemrégiben, a VEAB veszprémi színházában elhangzott vitára. Az előadó, Zoltai Tibor professzor az USA-ban készített prognózisokat ismertette rámutatott arra, hogy az egyetlen Föld olyan végveszélybe került, hogy a tudomány erőfeszítései ellenére is csaknem elkerülhetetlen a szörnű, apokaliptikus katasztrófa. A fő okok: az energiaforrások kimerülése (elsősorban a fosszilis energiahordozóké), a Föld túlnépesedése, s a környezet – elsősorban a levegő CO₂ és CH₄ gázokkal való – szennyezése (ezzel kapcsolatban a fellépő melegházhatás, az ózonpajzs végzetes sérülése). Mindezek a tudomány jelenlegi szintjén megoldhatatlan problémák elé állítják a kutatókat. Az előadó kissé borúlátóan nyilatkozott: „Ha a felismerések nyomán egy kicsit óvatosabban használjuk fel az energiahordozókat, annyit elérhetünk, hogy a katasztrófa időpontját kitoljuk. Azaz, mi már nem, gyerekeink talán, de unokáink bizto-

san megérik azt a válságos időt. Persze mindez csak abban az esetben igaz, ha feltételezzük, hogy a tudományos haladás megáll. Egyértelmű tehát, hogy csak az alap- és alkalmazott tudományok kellő mértékű támogatásával remélhetjük, lehetünk olyan optimisták, hogy ezt a problémát is megoldjuk... Hogy milyen lesz az életünk a tudománnyal? Erre nehéz válaszolni. Lehet, hogy ezen az úton sem mondhatnánk sokkal jobbat, mint az előző esetben, legfeljebb a krízist nem néhány évtizeddel, hanem mondjuk pár száz évvel tolnánk időben távolabbra. Úgyhogy lehet, hogy ez sem lenne sokkal jobb. Kétségtelen, hogy a tudás is okozhat problémákat.”(11) A veszprémi tudóstársadalom jelenlévő képviselői természetesen erőteljes látszatoptimizmussal vallották a tudománynak e téren való mindenható szerepét, s azt, hogy az emberiség a tudomány segítségével eddig minden válsághelyzetből kilábal, s a jelen helyzetben is ez várható. Nem kívánunk pálcát törni e vélekedés felett, de azért tegyük fel a kérdést: a tudomány önmagában képes-e eloszlatni az apokaliptikus látomás rémét, kizárólag a „technological change”-től várható-e a válsághelyzet felszámolása?

Kétségtelen, hogy a műszaki, gazdasági stb. problémákat és válsághelyzeteket műszaki, gazdasági stb. úton kell megoldani. De hogy egy ilyen többrétegű, globális krízis kezelhető-e pusztán a tudományos vagy a technikai haladás síkján, az erőteljesen kétségbevonható. A mai válsághelyzet megoldhatatlanságának gyökere a totális, alapvető kiütlanság. Ellene pedig csak a filozófia képes felvenni a harcot, de nem egy marxista világmegváltást hirdető ideológia, hanem az ember egyediségét, megismételhetetlenségét valló, az ember istenképességét tiszteletben tartó, a létre nyitott egzisztencialista (perszonalista) filozófia. Az alapvető elidegenedés oka – Heidegger szerint – az ontológiai elidegenedés, a semmit kinyilvánító „aggódás”, nevezetesen az ember „létfeljtése”. A fekete-erdei filozófus – bár a lét mivoltát nem tisztázta kielégítően – mégis rámutatott arra, hogy alapvető talajvesztésünk megszüntetésének előfeltétele a létre való utaltságunk felismerése, a lét felé való nyitás.(12) A lét – melynek helyét és transzcendenciáját Heidegger – a semmibe ágyazottságból vezeti le, a keresztény ihletettségyű filozófiák tanúsága szerint nem más, mint a Szellemi Abszolútum, „minden megvalósultság megvalósultsága, minden tökéletesség tökéletessége” (Aquinói Szent Tamás), vagy Karl Rahner megfogalmazása szerint: Istent csak úgy szabad elgondolni, „mint az abszolút »létbirtoklás« létezőjét, s ezzel úgy, mint a tiszta és abszolút önmegvilágítottóság, a tiszta és abszolút önmagához való viszony létezőjét, illetve a *beteljesedett* (és nem mondjuk, az eltörölt) »ontológiai differencia« létezőjét”.(13) A tudományok – partikuláris jellegükből eredően – képtelenek egy globális válságjelenség orvoslására, mert ez mélyebben gyökerezik, így megoldása is csak egy mélyebb rétegből, a morális-etikai szint beméréséből fakadhat.

Keresztény szóhasználat szerint ez nem más, mint *metanoia*. A szó itt nem az átértelmezett „megtérés” értelemben szerepel, hanem eredeti, etimológiai felfogásban, mint a gondolkodás teljes átforgalmazása, a gondolkodásmód átalakítása, *transzcendálása*. Ez pedig óhatatlanul egy mélyréteg feltárása felé ösztönöz bennünket, mely nem más, mint a morális-etikai sík alatt meghúzódó egzisztenciális-teológiai szint, ahol a fenti problémák nyugvópontja jutnak. Itt kettős megokolással találjuk szembe magunkat:

Az emberi boldogságkeresés kudarca abból fakad, hogy elszakadtunk létünk alapjától, Istentől. A teremtésben deklarált istenképesség, az Istenhez való hasonlóság az ösbűn következtében eltorzult. Ennek oka pedig nem egyszerűen engedetlenség vagy kevélység (pláne nem „almaevés”) volt, hanem az embernek egy olyan ősi – és sajnos, mindmáig ható törekvése –, hogy önerőből Istenné váljon, a Teremtőtől kapott képmás és hasonlóság jelleget identitássá formálja. Ezt példázza az ösbűn („olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat”) és a történelem megannyi törekvése az özönvíztől a bábéli toronyépítőkön át egészen a mai kor maga felett senkit el nem ismerő individualista emberéig. S az ember valóban megismerte azt, amit persze ösztönösen – az Istentől kapott adományok birtokában – mindig is tudott, a jó és rossz megkülönböztetését. S

a halmazati büntetés nem az Édenből való kiűzetés volt, hanem az, hogy a rossz felismerésével egy időben, mivel szabadon dönthetett, legtöbbször sikerült a rosszat választania. Isten azonban nem hagyta magára az istenközelségbe tartozó, bár az állatszintre ismételtén visszahulló embert. Hiszen azért és olyannak teremtette, aki képes a dialógusra, aki képes üzenetét meghallani, s akinek képmását, teremtményiségét egykor majd maga is felölti, emberré koncentrálna – végtelenségig kiüresítve, kifosztva önmagát – vállalja a mi nyomorúságos és méltóságteljes emberségünket. Az ember évezredek törekvése, hogy istenné váljon, kudarcot vallott, mert az ember soha nem lehet Istenné; de a tétel konverziója már igaz: az Isten lehet – és lett is – emberré! S itt fénylik fel előttünk a teológiai szint mélysége és egyetemessége, az, hogy „... a teológia középpontja Isten, és az Ő üdvözítő terve... Ugyanakkor az is igaz, hogy a teológia mindig az emberről beszél, még akkor is, ha Istenre vonatkozó igazságokat állít. A teológus nem beszélhet úgy Istenről, hogy egyszermind ne szólna az emberről...” – írja *Fila Béla*. (14) Vagy ezt – kissé szabadabban átfogalmazva – így is mondhatjuk: „bármit állítunk az emberről, azt Istenről is állítjuk, s – mutatis mutandis – , amit állítunk az Istenről, azt az emberről is állítjuk”: ez természetesen csak Krisztusban vált elevenné és nyilvánvalóvá. Vagyis a program, a metanoia Szent Pál szavaival: „Vessétek le a régi embert szokásaival együtt és öltsetek föl az újat, aki teremtőjének képmására állandóan megújul a teljes megismerésig... (ahol) minden és mindenben Krisztus” (Kol. 3,10-11).

Az ökológiai krízis által felvetett apokaliptikus árnya rettegésben tartja korunk emberét. Bár a tudománytól – minden bizakodásunk ellenére csak időleges megoldást várhatunk, mert ha sikerül is az energiaproblémát felszámolnunk, a túlnépesedést megállítanunk, hulladékmentes technológiákat kialakítanunk, a kihalt fajok már aligha hozhatók vissza, és abban se nagyon bizakodhatunk, hogy a konzumális társadalomban meggyökereszt ember lemond kényelméről egy esetleges környezetmegóvás érdekében. Mégis, a világvégtől egyelőre nem kell tartanunk. Másrészt az apokaliptikus látomása nem csak a végítélet lovasait, a nagy szörnyeteget és az armagedoni ütközetet állítják elénk, hanem az üdvözültek karát és a mennyei Jeruzsálemet is. A világfolyamatot a teremtés kezdetén feltündöklő fény ragyogja be, ebben sodródik a világ és az ember történelme mindenkor Isten akarata szerint; így válik az út üdvtörténeté az eszkatológikus beteljesülésig. Ha pedig a verebek is meg vannak számlálva, s mi minden tőlünk telhetőt megtettünk, akkor miért rettegünk?

Jegyzet

- (1) *Hamvas Béla: A világválság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983, 65. p.
- (2) *Spengler, Oswald: A nyugat alkonya I-II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- (3) *Hamvas Béla: Az északi korona. Patmosz I. Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992, 350. p.
- (4) *Hegedűs Lóránt: Végtelenre vonatkoztatott életet élsz-e? Előadás a Veszprémi Egyetemen* 1991. November 27-én. In: *Testvérek, menjünk bátran!* Primo, Budapest, 1992, 370. p.
- (5) *Hamvas Béla: A világválság*, 35. p.
- (6) *Nietzsche, Friedrich: Ím-ígyen szóla Zarathustra*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1908, 114. p.
- (7) *Fehér M. István: Martin Heidegger*. Göncöl, Budapest, 1992, 337. p.
- (8) *Hamvas Béla: Messianizmus és diktatúra. Utóirat Szabó Lajoshoz*. Patmosz I., 111. p.
- (9) *Csikós Csaba: A maga képére és hasonlatosságára...* Teológia, 1995. 2. sz., 135. p.
- (10) In: *Gyökössy E.: A növekedés boldogsága. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*, Budapest, 1991, 32. p.
- (11) Anonim: *Hova jutna a világ tudomány nélkül? Előadás és vita a VEAB klubjában*. Új Horizont, 1990. 1. sz., 63–69. p.
- (12) *Heidegger, Martin: Mi a metafizika?* In: *Európai műhely*. Szerk.: Hamvas Béla. Pannónia Könyvek, 1990, 160. p.
- (13) *Rahner, Karl: Az IGE hallgatója*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 58. p.
- (14) *Fila Béla: A teológia transzcendentális megalapozása Karl Rahner nyomán*. Teológia, 1994. 3. sz., 138–145. p.